

Een beter mens met handel in plichten

Gepubliceerd in FD Outlook, oktober 2008

Laatst werd ik opgebeld door een bestuurslid van de honkbalvereniging van mijn zoon. Of ik dat weekend bardienst wilde draaien. Ik was stomverbaasd, maar zo werd mij gezegd, dat had niet gehoeven want het nieuwe systeem van verplicht vrijwilligerswerk had in het clubblad gestaan. Het bestuur vond het een goed idee: ieder draagt bij met zijn persoonlijke inzet en de club spaart een dure beroepskracht uit. Ik stamelde nog of ik het kon afkopen, maar dat werd verontwaardigd afgewezen. Voor de club waren immers arm en rijk even belangrijk en afkoop zou niet eerlijk zijn tegenover de leden met minder geld. Wel kon ik mijn bardienst ruilen met anderen. Na het gesprek ben ik wat gaan polsen in mijn kennissenkringen. Het bleek dat meer sportclubs dit systeem ontdekt en ingevoerd hadden.

Wat is hier aan de hand? In feite passen de clubs op kleine, private basis een systeem toe dat ook op grote, publieke basis nu in vele westerse landen wordt geïntroduceerd. Een verplicht collectief systeem van uitruil van rechten en/of plichten, een markt voor burger- of bedrijfsrechten, een ruilhandel in gereguleerd gedrag.

Hiervoor wordt de term ‘handel in rechten’ het meest gebruikt, maar dat is strikt genomen een verwarrende term: het gaat eigenlijk om een ‘recht’ op schadelijk gedrag. Dus een recht op CO₂-uitstoot, een recht op een bijdrage aan de melkplas of een recht op mestproductie in een al overbemest landschap. Alsof je jeugdige vanden het recht geeft per week een bushokje te vernielen. Of drugsverslaafden het recht op diefstal van twee fietsen per dag. Daarom kan net zo goed gesproken worden van een handel in burgerplichten: de plicht tot een inspanning om de zelf veroorzaakte milieuvervuiling tegen te gaan.

De term ‘plichten’ oogt in eerste instantie vreemd in combinatie met het instrument van ‘handel’. Waarom wordt hier gekozen voor een marktmechanisme in plaats van een moreel appel, desnoods met de harde hand van een handhavende overheid (zoals *zero tolerance* bij beschadiging van bushokjes)? We hebben immers allemaal de burgerplicht ons milieu niet te vervuilen, we moeten allemaal zuinig zijn met het landschap. Ook het kabinet heeft in opeenvolgende troonredes gehamerd op burgerschap, samen doen, je inzetten voor de samenleving.

Maar in een niet-ideale wereld tellen andere krachten en patronen vaak zwaarder. Zoals concurrentie tussen bedrijven of achterblijvende innovaties in werkprocessen omdat de vervuiling kan worden afgewenteld op de staat of ‘er toch al belasting is betaald’. Of zoals gewin op korte termijn, dat een duurzame exploitatie alleen maar duur doet lijken. Egoïsme en overlevingsdrang in een concurrerende economie zijn ook realiteiten van deze wereld. Hier ligt het verband met de actie van de honkbalclub van mijn zoon en andere sportclubs: ook die hebben te maken met een afkalvende vrijwillige inzet van leden, omdat ieder kind en iedere ouder op zijn beurt is gevangen in een concurrentieslag op de arbeidsmarkt, gewoon moe is of meent dat er ‘toch al contributie is betaald’. Veel burgerplichten zijn niet meer vanzelfsprekend. De individuele burger is wellicht nog wel

goedwillend en goed opgevoed, maar die andere krachten zijn sterker dan deze goede wil. Het instrument van handel in plichten maakt juist gebruik van deze ogenschijnlijk weinig sociaal gerichte krachten, zoals concurrentie, overlevingsdrang en economisch gewin, om individuele partijen als het ware te dwingen in een sociaal keurslijf.

Het is daarmee een belangrijk en innovatief instrument voor het realiseren van publieke doelen in de moderne tijd, zowel op kleine als op grote schaal. Het wordt nu vooral toegepast om schadelijk gedrag dat leidt tot milieuvervuiling terug te dringen, maar het is ook zeer geschikt voor het realiseren van sociaal gedrag van burgers en bedrijven.

Wat zijn de exacte eigenschappen van dit instrument? Het gaat om het verdelen en vervolgens verhandelen van een recht op schadelijk gedrag, respectievelijk een plicht tot een sociale bijdrage. Het eerste ontstaat in gevallen waar in relatief beperkte mate schade wordt veroorzaakt. Een verbod zou hele bedrijfstakken om zeep helpen en daarmee grotere schade op een ander terrein inhouden. Maar het belangrijkste is dat we verwachten dat er ruimte is voor innovatie, die het verschil tussen partijen kan maken. Dat verschil en – vooral de prijs ervoor - is hét kenmerk van een marktmechanisme. Je maakt van onze collectieve inspanning voor een schonere wereld een race tussen belanghebbende private partijen. Innovatie op milieugebied wordt zo een concurrentievoordeel. Het betekent wel dat het instrument alleen kan worden ingezet als tijd aan onze kant staat.

Tenslotte is er nog een belangrijk voordeel aan dit instrument: het stelt een plafond aan de door ons gezamenlijk geaccepteerde schade, in dit geval milieuvervuiling. Essentieel voor het op gang komen van een economisch mechanisme is een kwantificering van de rechten, voortkomend uit het gewenste ‘plafond’. Bij de plichtenkant werkt dit vergelijkbaar. Hier wordt een maximum gesteld aan de individuele plicht zelf, om te vermijden dat mensen of bedrijven tot het onmogelijke worden opgeroepen: wat moet een ieder doen om het probleem enigszins uit de wereld te helpen.

Daarom heet het systeem in het Engels ook: *cap and trade*. Het is juist de ‘*cap*’ die zorgt dat het systeem politiek haalbaar is en tegelijk de markt zijn werk kan gaan doen, want het zorgt voor de broodnodige schaarste van deze rechten waardoor deze ook een prijs krijgen.

Dat laatste ontbrak dus helaas in de hinderlijke aanpak van de sportclub. Ze hadden immers geweigerd als club een prijs te hangen aan deze ‘plicht tot bardienst’. Bij de club kon ik deze plicht niet ‘afkopen’. Alleen een onderlinge handel in natura blijft dan ogenschijnlijk over. Een ondernemende vrijwilliger had ervoor kunnen kiezen toch een eigen prijs te zetten door aan te bieden tegen een bepaalde vergoeding deze plichten op zich te willen nemen. Via een website of een intern communiqué had deze kunnen aangeven wanneer hij beschikbaar was en voor hoeveel tijd. Hij had zelfs nog kunnen differentiëren naar dure (weekend) en goedkope (kantoortijden) uren. Langs een omweg had dan de club alsnog een betaalde beroepskracht gehad voor een deel van het verplichte werk door de leden. Het verschil is dan echter wel dat daarvoor niet de algemene contributie van alle leden wordt gebruikt, maar alleen de financiële bijdrage van die leden

die liever betalen dan fysiek moeten opdraven. Het is daarmee eerlijker voor alle leden. Het is ook meer gebaseerd op ieders individuele afweging tussen geld en tijd. In plaats van de van bovenaf opgelegde schijnbare solidariteit door het clubbestuur ('Wij maken geen onderscheid tussen rijk en arm'), is er dan solidariteit op maat, met het grote voordeel dat er enige continuïteit en ervaring aanwezig is in de uitvoering van bardiensten.

Dit is precies de beleidsrichting die we zoeken rond sociale zekerheid en zorg. Dit instrument biedt daarin precies de juiste aantrekkelijke kanten. Naadloos kunnen we hier nu overgaan tot vergelijkbare voorbeelden van sociale burgerplicht. Allerlei sociale plichten zijn te noemen. Voor mantelzorg, voor het schoonhouden van straten, voor het surveilleren overdag op straat op zoek naar hangjongeren, voor het bezoeken van eenzame ouderen, voor meedoen aan vrijwilligerswerk binnen zorginstellingen. Maak maar een handel in burgerplichten op dat niveau.

Ieder van ons krijgt jaarlijks een goed gedefinieerde en gekwantificeerde toewijzing van die plichten, bijvoorbeeld via daartoe speciaal opgestelde certificaten tot burgerschap. Via websites vindt een levendige ruil plaats, volgens ieders individuele afwegingen. De een wil er niet aan meedoen of is juist een periode in het buitenland. De ander wil juist meer doen in verzorgingshuizen, maar niets in het buurthuis of op straat. Sommige kunnen en willen het afkopen, anderen niet. En ook hier geldt: een vrijwilliger kan ervoor kiezen hiervan ten dele een betaalde baan te maken. Langs dezelfde omweg die ik hiervoor de sportclub schetste, worden dan alsnog professionals uit bijvoorbeeld buurt- en clubhuiswerk, opbouwwerk en peuteropvang alsnog betaald en in stand gehouden. Maar nu vanuit een solidariteit van onderop en op maat.

We moeten die professionalisering wel enigszins beperken tot bijvoorbeeld maximaal twintig uur per persoon. Dit om te vermijden dat economisch eigenbelang en sociale pressie te zeer een rol gaan spelen. Het inleveren van sociale plichten met bijbehorende betaling zou dan ook om die reden ook nog anoniem plaats moeten kunnen vinden. Dit door een overheidslaag onderhouden stelsel kan nog worden aangevuld met een privaat deel. Familie of buurtbewoners die sociaal vrijwilligerswerk 'in de aanbieding hebben', bijvoorbeeld gezinsleden met een bejaarde moeder die zelf erg ver weg wonen, zouden dat ook op deze markt kunnen inbrengen. Daarbij zouden ze verder voort kunnen bouwen op de inmiddels lokaal, vastgestelde prijs. Het kan zijn dat dit overbodig is, door de reeds bestaande vrijwilligerscentrales die al bemiddelen tussen aanbod en vraag, maar ik sluit niet uit dat er nog steeds een verborgen vraag en een verborgen koopkracht is.

Er zijn meer terreinen die zich lenen voor het instrument van handel in plichten. Neem files. De economische en milieuschade door de files loopt in de honderden miljoenen euro's. Files worden niet alleen veroorzaakt door de schaarste aan wegen, maar ook door ons sociale gedrag. Er is innovatie denkbaar, zowel in het vervoer zelf, maar ook aan de kant van de werkgever die mensen verplicht op filetijden op de weg te zitten. De private innovatie in het vervoer zelf wordt helaas tegengehouden door het overheidsmonopolie op vervoer, ruimtebeslag en wegaanleg. De ondernemer die een weg of railsysteem boven de weg wil bouwen, een *light rail* wil aanleggen of een metrosysteem door de hele

Randstad wil laten rijden, wordt hierdoor gehinderd. Prikkels dáárvoor zullen dus niet veel uithalen. De meest eenvoudige toepassing van ons instrument is iedere burger rechten te geven op het gebruik van hoofdwegen in een straal van 100 km rond zijn woonplaats gedurende de klassieke filetijden.

Via een website wordt dan weer de ruil opgezet, maar ook de planning voor de komende dagen. Wie van zijn recht wil afzien, verkoopt of ruilt het tegen andermans rechten op filetijd. Rond de planning zal een eerlijk systeem moeten worden opgezet, om te vermijden dat er een rush ontstaat en de koplopers al maanden vooruit hun tijden inboeken. Regulering is te doen, al was het maar omdat de wegcapaciteit nu eenmaal een gegeven is.

Maar dit systeem lokt nog geen innovatie uit. Die zal toch vooral bij de werkgevers gezocht moeten worden. Dus geven we hen rechten op filetijd per werknemer. Dan kan het proces van innovatie en eventueel, ruil tot stand komen. Werkgevers zullen meer nog dan nu gaan investeren in automatisering en kantoor-op-afstand-concepten, het verhuizen van werknemers aantrekkelijker maken, werkzaamheden anders indelen waardoor kantoor tijden minder belangrijk worden, Indiase *backoffices* inschakelen etc. En als dat allemaal niet helpt, zullen zij rechten bijkopen van anderen die dat wel klaarspelen.

Tenslotte zijn er vele toepassingen van dit instrument op een ander sociaal terrein, dat van goed werkgeverschap. We kennen inmiddels een beleid waarbij via wettelijke plichten allerlei quota op de werkgever opgelegd worden: de plicht tot in dienst nemen van vastgestelde percentages allochtone Nederlanders, gehandicapten en, meer recent, vrouwen aan de top. We handelen hier nu meer direct moreel dan economisch. De plicht staat voorop en het percentage geldt voor iedereen. Er is geen verband met de werkelijke maatschappelijke schade, maar het zijn maatschappelijk aanvaardbare en haalbare percentages. In sommige bedrijfstakken komt hier niets van terecht, in andere is het staand beleid.

Als we hier ons systeem van ‘plichten tot goed werkgeverschap’ op loslaten, gebeurt het volgende. We stellen wel vast om hoeveel maatschappelijke schade het gaat en daarvan afgeleid wat we voortaan een redelijk maximum aan schade vinden. Bijvoorbeeld dat van alle gehandicapten maar 50% werkloos mag zijn. Dat leidt tot een verdeling van de plicht tot indienstneming van gehandicapten over alle werkgevers. En dan laten we de concurrentie en innovatie zijn werk doen. Want degenen die er niet in slagen het arbeidsproces en de cultuur zodanig te veranderen dat de plicht wordt ingelost, zal dit moeten kopen bij anderen die daar wel in slagen.

In essentie maakt het instrument van handel in plichten ons allemaal verantwoordelijk op een moderne en niet-moralistische manier voor een groot moreel collectief goed, zoals het milieu, of duurzaamheid, leefbaarheid en sociaal klimaat. Het lokt langs de weg van het marktmechanisme het goede in mens en bedrijven naar boven.

Drs. Steven de Waal is voorzitter Public SPACE Foundation

